

Černé díry

(K proměnám dejinné paměti)

Úvaha o pretržitosti československých dějin a ich falšování.

Byl jsem od mládí, tak jako ostatně většina lidí u nás, připravován četbou i vlastní zkušeností na to, abych bez velkého údivu a pobouření přijímal běžné falšování dějin. V zeměpisném prostoru, ve kterém leží Československo, jako produkt rozpadu kdysi velké říše, se měnily politické poměry tak rychle a tak často, že lidé, kteří tu vyrůstali, snad ani neočekávali, že dějiny jsou jednou provždy uzavřené a nebudou se měnit v závislosti na nových režimech. Při hodinách dějepisu se ve škole ušklíbali už naši otcové, my jsme byli později v těchže školách vyzýváni naprosto bezostyšně, abychom v učebnicích dějepisu tuší zakrývali pro nový výklad dějin nevhodná jména a události. Já si na to pamatuju zřetelně, bylo to krátce po německé okupaci. Profesori nám sice při této práci dávali zřetelně najevo, že považují takové počínání za směšné a bezectné, ale krčili rameny, že se nedá nic dělat. Toto krčení ramen nad výkladem minulosti, toto ubohé přiznání mravní a intelektuální zbabělosti, se stalo napodiv trvalým jevem a nevztahovalo se pak zdaleka jen na ty kotrmelce, v kterých se předváděly dějiny. Vždyť stejnou cenzurní činností se pak zabývala i další generace.

Tři generace byly tak často svědky přesunu souhlasu a nesouhlasu, dobra a zla, hrdinství a zločinů v dějinách, že jsou už fakticky imunní vůči mravním aspektům dějin. Obecný lid nesmýšlí o oficiálních historících o nic hůře než třeba o učitelích nebo o zpěvácích populárních písní: musí za peníze odvést tu práci, která se od nich žádá. Za padesát let se stane jistá mravní shovívavost součástí národní povahy. Tento dlouhý den byl jen nakrátko přerušován minutami čistějšího výhledu, v němž se trochu více dařilo pravdě, které tím pádem daly opět vyniknout návratům lži. Dnes se můžeme jen dohadovat, zda převažuje v národním vědomím naprostý historický nihilismus, nebo zda někde v hloubce přetrvává tajná dychtivost po pravém poznání minulosti.

Z toho, co pozoruji, mohu jen usoudit, že součástí obecného vědomí v Československu je zuřivá skepse vůči vlastním národním dějinám, jedněm z nejpozoruhodnějších dějin v Evropě. Tato skepse vzniká už ve školním věku a v dospělosti se jenom upevňuje nucenou přítomností na častých oslavách falešných dějin.

Když dnes vzpomínám na dějiny vlastních omylů a vlastní naivity, shledávám s překvapením, že důvěřivost k ideologickému výkladu dějin je zde zastoupena jen málo. Zřejmě se ve středoevropském prostoru přímo rodíme s pochybností k tomu výkladu dějin, který nacházíme ve školských učebnicích. Navíc je asi falešná minulost omnoho průhlednější než falešná budoucnost. Naučili jsme se tedy jako generace dost snadno mít pochybnosti o minulosti, ale o to víc jsme možná byli nakloněni věřit slibům budoucnosti. Nebylo dost dobře možné věřit tomu, že Sovětský svaz byl ve třicátém devátém roce napaden Finskem, ale bylo možné věřit tomu, že se to jednou vysvětlí a že to bude lapálie vzhledem k celkové pozitivní úloze Ruska v budoucnosti světa. Minulost nám nepřipadala být tak důležitá. Neznal jsem tehdy souvislost mezi minulostí, přítomností a budoucností, kterou jsem získal až později od Orwella a jež mi od té doby osvětluje příčinu historického lhaní, které okolo sebe slyším: kdo ovládá

minulost, ovládá budoucnost, kdo ovládá přítomnost, ovládá minulost. Tehdy jsem si asi myslil, že na minulosti velmi nezáleží, že záleží jenom na přítomnosti a budoucnosti. Dnes si to ovšem už dávno nemyslím, dnes vím naprosto jistě, že zfalšovaná minulost nemůže směřovat jinam než do falešné budoucnosti, která se stane dříve či později ubohou přítomností.

xxx

Historikům v autoritativních režimech není ostatně co závidět. Ze všech vzdělavců jsou vždy právě oni pod nejtěžším ideologickým nátlakem. Při vědomí všech úskalí historické práce a její nevděčnosti v diktaturách, je člověk ochoten omluvit sem tam nějaké asimovovské "změny skutečnosti". Méně omluvitelný je však podíl na vytváření černých děr, t.j. takových úseků dějin, v nichž je jen temno, bez života, bez lidí a bez myšlenek. Tyto černé díry v dějinách mají pustošivý vliv na národní vědomí a účinně ohlodávají dějinnou paměť. Vůči černým děrám v historii je člověk bezmocný, protože není-li sám historikem, nemůže si vlastním pátráním vyplnit tyto díry životem.

Pamatuji se, že jsem žil dost dlouho v iluzi, že jsem schopen odpreparovat ideologické nánosy z dějin vlastního národa a vnímat je aspoň přiměřeně v souladu s jejich skutečným průběhem. Pak jsem najednou prožil zděšení, když jsem si uvědomil, že nestačím na to, abych se přenesl přes černé díry, že dokonce o mnohých ani nevím, že je prostě nevnímám, že se chovám, jako by ani nebyly. To se mi stalo až v dospělém věku, kdy jsem poznal historiky, kteří pracovali na likvidaci černých děr. Uvědomil jsem si najednou, že černé díry jsou ve skutečnosti naplněny zajímavými ději, zajímavými lidmi a smysluplným odkazem pro budoucnost i pro přítomnost. S hanbou, které jsem byl naštěstí jen já svědkem, jsem si uvědomil, jak málo toho vím třeba o dvacetiletém období, které předcházelo válce a které bylo jediným demokratickým obdobím v dějinách mé země. A takových zahanbení jsem zažil ještě mnoho.

Tím, že byly v posledních třiceti letech národní dějiny v podstatě redukovány na dějiny dělnického hnutí a pak ještě úžeji na dějiny strany a pak ještě úžeji na dějiny těch procesů, které vedly bezprostředně k existující moci v lidech a institucích, propadly se do černé díry dějiny devadesáti procent národního života. Na místě zápasu o národní svobodu zeje černá díra, v níž už nerozeznáváme děje ani osoby. Do jiné díry se propadly dějiny spravování prvního samostatného státu, konkrétní řešení hospodářských problémů a rozsáhlých národnostních konfliktů, nic se neví o funkcích demokratických institucí, o jejich výkonnosti či selhání. Protinacistický odboj a zápas o obnovení státu byl zredukován jen na východní součást a černá díra zeje na místě západní součásti. Stejně temné jsou i stránky českého a slovenského občanského odboje. Všude jen černé díry, a to i přes práci československých historiků, kteří se snažili tuto temnotu překlenout v těch několika šťastných letech před rokem 1968 a činí tak nadále doma i v exilu.

V posledních desíti letech se okraje černých děr rozlezly po celé ploše národního vesmíru a dnes je jich mnohem více než osvětlených míst. Dějiny se už nefalšují, prostě se zamlčují. Propadají se do sebe jako hmota vyhaslých hvězd, nevychází z nich už žádné záření. Pod těmito temnými slunci dospěla už jedna generace a v její paměti se dějiny vlastně nevyskytují. Dostala se do ní jen jejich oficiální redukováná verze, kterou se snaží co nejrychleji zapomenout.

Černé díry se roztáhly až po současnost a propadá se do nich prakticky všechno, co v nedávné minulosti připomíná původ současné hospodářské a politické krize. Propadl se šedesátý osmý

rok, který dnes figuruje v oficiálním dějepise jen v podobě fráze, bez konkrétních dějů, jména bez jakékoliv reflexe. Dokonce i vstup armád je obestřen stínem jakéhosi neuvědomělého studu. Je možné, že se nakonec dějiny zredukuje na omílání závěrů z nějakého nejposlednějšího zasedání. Nakonec se ukáže, že bude nejprospěšnější, když zmizí celá živá minulost a přestane vyzývat ke konfrontaci s přítomností, když prostě přestane vyvolávat chuť poměřovat plány s jejich realizací. Možná, že pak bude nařízeno žít jenom v přítomnosti a nestarat se o minulost. Lidské myšlení se tak zredukuje jen na dimenzi přítomnosti a tak bude z vědomí vymazána celá jedna mravní kategorie - kategorie historické zodpovědnosti.

xxx

Soukromé úsilí o historické povědomí, o jasné zření onoho napětí mezi minulostí a přítomností, nemá velké šance proti organizovanému zakládání černých děr. To je vypočítáno na zradu, které se dopouští na člověku jeho vlastní paměť. Bez opory a podnětu z historikovy práce, bez veřejné diskuse o hodnotách, které z minulosti přesahují do přítomnosti, ztrácíme většinou schopnost překlenout černé díry vlastními silami. Zvláště když oficiální ideologie nám bez přestání vymývá paměť bludnými historickými samoznaky, t.j. častými oslavami výročí, památných dní a narozenin činitelů, které, jak praví M. Kusý, nahrazují v reálném socialismu skutečné dějiny. Tyto programované oslavy jsou schopny vymazat z paměti fakta stará sotva několik let.

Já si například matně pamatuju, že měl být podle jakéhosi usnesení v Československu vyřešen bytový problém do roku 1970. Víím, že potom byla přijata ještě nějaká jiná usnesení, která obešla nesplnění původního a stanovila nové termíny. Ale ani já, ani jiní lidé obyčejných možností, si už nepamatují, jak to vlastně bylo. Nedostatek bytů se stal součástí normálního života, byl tím fakticky odklizen z dosahu konkrétní politické zodpovědnosti a nabyl charakter přírodního jevu. Kdybych chtěl přesně vystopovat přeměnu politického selhání v přírodní úkaz, musel bych vykonat práci historického učedníka, prohledat noviny za posledních dvacet let a vyexcerpovat z nich všechna usnesení k této otázce. Taková rešerše by jistě ukázala rozsah historické zapomětlivosti. Současně by prokázala, jak je důležité pro politickou stabilitu a klid v duši ponechat i takovou primitivní výzvu ke konfrontaci mezi minulostí a přítomností v černé díře. Jenže takové prosté historické rešerše nikdo neudělá, ti, co jsou za to placeni, nemají odvahu, a ti druzí zas nemají čas.

Moje generace má však přece jen v hloubkách paměti ukryty nějaké protilátky vůči zblbnutí. Přes všechny pokusy vymazat nám vlastní paměť tím, že se prostě už léta nekoná opakování z dějepisu, si leccos ještě pamatujeme. A máme možnost při velkém hladovění po pravdě hledat poučení u historika pracujícího někde v kotelně nebo skutečně sáhnout k původním pramenům, o kterých aspoň vííme, kde se nacházejí. Co však se děje v hlavách dvacetiletých a třicetiletých? Černé díry, které jsou rozesety systematicky v dějinách země, ve které žijí, jim už v paměti splynuly v souvislou temnotu, která zahaluje děje starší několika let a fakticky je zbavuje možnosti myslet v historických souvislostech. V mladé generaci představujeme fakticky národ bez minulosti, což je asi konečným cílem oficiálního snažení po vymazání historické paměti.

Už před patnácti lety jsem se dovídal od studentů nehoráznosti, když přišla na přetřes nějaká otázka, která se týkala minulosti této země. Čas opět pokročil, a když se zeptám na něco nyní, vytočí se mi od údivu panenky. Ve vězení, které není ovšem přeplněno lidmi dychtícími po vědění, ale zase se nějak příliš neodlišuje od občanského průměru, jsem se zeptal mladého chlapce, jak dlouho už podle něho existuje český národ. Odpověděl, že se mu asi budu smát,

ale že on si myslí, že český národ existoval už před Říjnovou revolucí. Z této odpovědi nelze přirozeně vyvozovat závěry pro statistický průměr znalostí v mladé generaci, ale ono spojení dvou historicky nesouměřitelných věcí je přece jen příznačné. Možná jeden z tisíce v této generaci, puzen vyjímečnou nebo obsesivní zvědavostí, se sám začne pít po pravdě a pokusí se proniknout do černých děr. Pokud na to vůbec bude mít možnost a pokud vystačí s energií, kterou je na to dnes třeba vynaložit. Většina generace bude však s těmito černými dírami v paměti dospívat a zrát.

Politický status quo nestojí o to, aby se pěstovala zvědavost. Právě naopak, nejrůznějšími praktickými překážkami ztěžuje každé soukromé úsilí dopátrat se pravdy. Historické prameny jsou takřka nedostupný a pamětníci bez vyzvání nemluví a někdy se zdráhají mluvit i na vyzvání. Převládá také zkušenost ze života, že nejlepší je na nic se neptat. A s tím počítají šířitelé černých děr.

Při příležitosti osmdesátých narozenin Vladimíra Clementise jsem četl oficiální článek, ve kterém se pravilo, že život národního hrdiny byl násilně ukončen. Kdo se z mladé generace dál nezeptá, zůstane přesvědčen, že Clementis se stal obětí letecké havarie nebo že dokonce spáchal sebevraždu. Jinak se nedoví, že byl potupně oběšen jako oběť absurdních a vražedných procesů. A už vůbec se nedoví, že před ním i po něm bylo stejným způsobem oběšeno hodně jiných lidí, jimž se nevěnuje při narozeninách pozornost a jejich životy uvízly jako nějaké kosmické lodě v příštích století v černých dírách vesmíru. Zvídavému mladému člověku se neodpovídá na takové otázky záměrně, protože by se ptal určitě dál, ptal by se na historickou zodpovědnost, na smysl vraždy v dějinách politického boje, na morálku současníků těchto vražd a tak dále. Zde se jasně vyjevuje efektivnost černých děr.

xxx

Přes všechnu spoušť, o které tu mluvím, nevěřím na konečnou likvidaci dějin. Věřím, že v národním vědomí zůstalo dost dychtivosti po historické pravdě, která se probudí okamžitě, jakmile bude moci být ukojena. Tak jako se probouzí k životu pole, jakmile se mu dostane vláhy. Přesvědčili jsme se o takto konzervované zvědavosti už jednou.

Na rozdíl od černých děr v kosmu, jejichž trvání asi nemá daleko od věčnosti, je trvání černých děr v dějinách zaručeně dočasné. Minulost je vahou svých let vždy ve výhodě vůči přítomnosti a žádná moc nemá dost prostředků, aby ji navždy zotročila. Dějiny nebyly vymazány, byly jen suspendovány. Existují dále a existují také jejich prameny. Nebude těžké v příznivější době zaplnit černé díry a evokovat v nich znovu život. Nepochybně to bude práce příjemná a nikoho nebude sužovat myšlenka na smysl takové práce. Historikové národů, které nemají ve své minulosti černé díry, budou závidět historikům, na které přijde řada při jejich prosvětlování.

Těžší ovšem bude učinit opět poznání dějin majetkem lidí, otevřít historii opět vstup do národního vědomí. Až pak se vytvoří živé proudění mezi minulostí a přítomností, jež dá podnět k myšlení, které bude překračovat permanentně status quo. Je to jeden z předpokladů k otevřeným sociálním poměrům a tedy i k budoucnosti, v níž bude minulost i přítomnost obsažena.

Podzim 1982

In:

Black Holes. Index on Censorship, (London), Vol. 17, No.5, May 1988, s. 52-54.

ŠIMEČKA, M.: Společenství strachu a jiné eseje. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku, 2003, s. 35-40.